

Osvrti, prikazi, recenzije

Prikaz

Cynthia J. Alexander / Leslie A. Pal (ur.)

Digitalna demokracija

Pan liber, Osijek-Zagreb-Split, 2001., 234 str.

Povijest nas uči da svi novi mediji imaju veliki utjecaj na politiku. U knjizi *Digitalna demokracija* teoretičari različitih usmjerenja pokušavaju odrediti koji tip utjecaja imaju nove tehnologije na demokraciju. Dio odgovora daje tvorbom novih pojmova: teledemokracija, cyberdemokracija, elektronička demokracija ... Oni nisu istoznačnice, već različiti modeli koje ne bi trebalo miješati s pojmom iz naslova knjige.

Tekstovi se dijele na one posvećene političkim procesima i one o specifičnim pitanjima pojedinih politika. Nekoliko se ključnih tema provlači kroz sve članke: (1) participacija i pružanje mogućnosti, (2) način na koji informacijske i komunikacijske tehnologije djeluju na ravnotežu moći između institucija i pojedinaca, (3) utjecaj tih tehnologija na usluge koje u velikoj mjeri ovise o tehnologiji. Članci, dakle, pokrivaju razne aspekte utjecaja novih tehnologija na područje političke ekonomije, nacionalne sigurnosti, ženskih prava, (ne)snažjenja legislative u svijetu novih tehnologija, zaštite privatnosti i sl. Određeni prostor u knjizi posvećen je i problemima koji idu uz nove tehnologije, a dobro ih opisuje rečenica Jeremyja Rifkina: "Globalne su korporacije danas sposobne proizvesti dosad neviđenu količinu dobara i usluga sa sve manje radnika i to upravo u onom trenutku svjetske povijesti kada stanovništvo raste kao nikada prije." U Kanadi, na primjer, to znači da postoji opravdana bojazan da će žene, urođenički narodi i drugi nedovoljno uključeni segmenti društva ostati izvan parametara informacijskog društva.

Tekst Ronalda Deiberta "Izmijenjeni svijetovi: društvene snage u hipermedijskom okruženju" prikazuje promjenu ekonomske slike svijeta od nacionalne do transnacionalne proizvodnje i inzistira da "hipermedijsko okruženje pogoduje transnacionalizaciji proizvodnje". On navodi tri glavna razloga zbog čega je to tako: (1) "mogućnost (u hipermedijskom okruženju) prenošenja golemih količina glasovnih, tekstualnih i slikovnih podataka diljem svijeta", (2) "ma koliko zemljopisno udaljenih, hipermedijsko okruženje omogućuje pojedinim tvrtkama ravnomjerno rasporediti rizike i troškove istraživanja i razvoja", (3) hipermedijsko okruženje "malim lokalnim tvrtkama omogućuje da dosegnu globalno tržište."

U drugom dijelu Deibert ističe da su se pojavili globalni financijski "centri i žarišta na primjeru kojih možemo naslutiti arhitekturu postmodernog svjetskog poretka u razvoju." Poziva se na Thirfta i Leyshona koji smatraju da ti centri postaju takvima, jer "međuovisna povezanost neutokovljenih elektroničkih mreža potiče ovisnost o samo nekoliko mjesta poput Londona, New Yorka i Tokija, gdje se odluke mogu uzajamno graditi, dogovarati, prihvaćati i provoditi". Iz ovoga proizlazi da oni drže utjecaj hipermedijskog okruženja presudnim za dosadašnji i budući razvoj globalnih financija. Deibert u trećem dijelu ističe da je pojava globalnog civilnog društva dio pomicanja centra političke gravitacije "od država prema korporacijama, nevladinim organizacijama i aktivistima". Jasno je da hipermediji ne stvaraju te nove društvene pokrete, ali stvaraju "komunikacijsko okruženje u kojemu takve aktivnosti bujaju." Primjer ovih procesa autor vidi u povijesti nastanka nevladinih organizacija, ali ističe i ekstremne primjere poput terorističkog napada u Oklahoma Cityju, gdje se očitovale vrlo dobro poznavanje modernih sredstava komunikacija transnacionalnih terorističkih organizacija. Najnoviji primjere možemo pronaći u napadima na SAD u rujnu 2001.

Catherine M. Alexander u svom članku "Pitanja nacionalne sigurnosti u umreženom svijetu" produbljuje pitanje nacionalne sigurnosti.

nosti postavljeno u Deibertovom eseju. Ona tvrdi da “država više nije jedini relevantan subjekt međunarodnih odnosa” i da je za nju “najvažnija činjenica kako ne postoji središnji autoritet koji upravlja razmjenu informacija na Internetu.” U “informacijskom ratu” manja se pažnja usmjerava na konvencionalna sredstva ratovanja, a više na kontrolu razmjene informacija. Opasnost od upada u informacijski sistem protivnika je prijetnja koja “ne mora potjecati od država nego od nedržavnih aktera, hakera ili terorističkih organizacija, tako da se u novoj paradigmi promijenila priroda prijetnje”. To rezultira time da iako “odnos između ekonomskog prosperiteta i tehnoloških sposobnosti određuje međunarodnu ekonomsku poziciju države, razvoj tehnologija dvostruke namjene, proširio je raspravu o sigurnosti, uključio posljedice inovacija te tehnologije na sigurnost. Tehnološke sposobnosti mogu promijeniti nacionalne modele ovisnosti izvana i stoga druge države mogu biti u poziciji stjecanja većih utjecaja kroz tehnološko predvođenje.”

Michael Ogden piše članak “Tehnologije apstraktnog, cyber-demokracija i promjene komunikacijskog krajolika diskutira s “neodoljivim” sloganima proizvođača tvrtki za odnose s javnošću velikih korporacija kako će najnovija tehnološka dostignuća u komunikaciji posredovanom računalom “donijeti znanje, zadovoljstvo, zajedništvo, ekonomski razvoj i osobno oslobođenje”. Njegova je pozicija da je u tom “vrlom svijetu” štošta ostalo neriješeno. No u posao promjene – “digitalizacije društva” se krenulo te autor nudi nekoliko mogućih rasplesa situacije: (1) Informacijsko društvo “koje promiču vlade i privatni interesi” (2) “lijenčine u *cyberspaceu*” u kojemu vladaju polovni interesi (3) postupni prijelaz u kojem se postupnim koracima odgovara na potrebe – i komercijalne i socijalne – javnosti – dakle, povezanost među ljudima novom tehnologijom kao nadogradnja života zajednica. Koji će scenario biti odabran, ovisit će o mogućnosti i regulaciji provođenja demokratskih načela u *cyberspaceu*.

Dineh Davis bavi se “ženskim pitanjem” na mreži u članku “Žene na mreži: implikacije neformalnog međunarodnog povezivanja u povodu Četvrte svjetske konferencije o žena-

ma”. Jedan od urednika knjige Leslie Pal piše o pravnoj regulaciji u članku “Tisuću zaslona tame: elektronička mobilizacija i primjer Zakona o doličnosti komuniciranja”. Michael Mehta istražuje ovo isto, ali na ponešto sustavniji način. U članku “Seks na mreži: regulacija i nadzor pornografije u novome umreženom svijetu” pokazuje svu nemoć dosadašnje pravne regulative na području novih medija. On u članku ističe kako je bit ovog značajnog problema “kako države spajaju slobodu izražavanja s promicanjem nove tehnologije”. To se osobito odnosi na pokušaje reguliranja, kao u slučaju Zakona o doličnosti u komunikacijama (zakon iz 1995. koji je 1996. odlukom Vrhovnog suda SAD-a proglašen neustavnim, a kojem je posvećen poseban članak u ovoj knjizi) koje zbog zadiranja u privatnost pojedinca osuđuju korisnici, ali i pravosuđe. Potreba za ovakvim zakonom pojavila se s rastućim problemom pornografije na Internetu pošto su takvi sadržaji bili dostupni svima. Veliki je problem nedostatak istraživanja na ovu temu te autor ističe da stoga i pitanje politike reguliranja i nadzora postaje “zbrkano i, što je još gore, nedjelotvorno.” Kako je po definiciji Internet opreka centralizaciji – sukob između te tehnologije i države je neizbježan, tim više što vlasnici medija očekuju od zakonodavca da nametne tržišni nadzor koji vodi većim profitima i slabijoj konkurenciji. Ipak, zakoni koji su primjenjivani na prethodne masovne medije ne funkcioniraju, o čemu svjedoči navedeni propali zakon o doličnosti koji je tretirao Internet kao “distributera vijesti i proglasio kažnjivim prijenos opscenih, pornografskih ili “nedoličnih” sadržaja. Bude li se taj zakon ponovno uveo, imat će dalekosežan utjecaj na Internet poslužitelje, koji će odgovarati za sadržaj koji prenose korisnici. Zbog ovakvih pitanja šira zajednica inzistira da se odbaci donošenje novih propisa kada se ne mogu pronaći oni koji funkcioniraju u novom okruženju. Mnogi rješenje vide u “samoregulaciji i softverskom filtriranju”. Bill Cross se posvetio teledemokraciji u poglavlju “Teledemokracija: kanadske političke stranke oslušuju svoje birače” koji opisuje dosadašnje komuniciranje političkih stranaka u Kanadi i predlaže neka druga rješenja koja se oslanjaju na tehnologiju.

Julie Thorburn u članku “Pripitomljavanje ‘elektroničkog Divljeg zapada’: može li in-

formacija biti vlasništvo” zauzima se za određivanje povjerljive poslovne informacije kao vlasništva što bi “olakšalo rješavanje problema vezanih uz prodaju i licencije, upotrebu kako krivičnih tako i građanskih sankcija, kako bi se informacija zaštitila od špijunaže ili krađe i kojima bi se informacija uklopila u postojeće porodne sheme” te se zahtijeva promjena postojećih zakona koji bi prepoznali ovu činjenicu.

Ann Cavoukian u članku “Tehnologije zaštite privatnosti: preobrazba rasprave o identitetu” raspravlja o softverskim mogućnostima šifriranja poruka u zaštiti privatnosti opravdavajući time svoju tvrdnju da “informativne tehnologije imaju potencijal i da naruše i da zaštite našu privatnost”. Urednice Cynthia Alexander i Sue Stafford u članku “Pitanje dana: rodne, zakonske i etičke implikacije visoke tehnologije u zdravstvenoj skrbi” proučavaju utjecaj tehnologije na sustav zdravstvene skrbi zabrinute “tendencijom da tehnologija pogoršava postojeće organizacijske i ine probleme” te raspravljaju o mogućnostima poboljšanja.

U zadnjem poglavlju James Maya “Informativna tehnologija za domorodačke narode: sjevernoameričko iskustvo” pokazuje kako se s tehnologijom nose oni koji nikad nisu išli u korak s modernom tehnologijom iako bi, korištena na pravi način trebala služiti “očuvanju i čak jačanju tih kultura”.

Na početku je rečeno da na engleskom jeziku o pitanjima teledemokracije, cyberdemokracije i elektroničke demokracije postoje razni naslovi, no ova knjiga je značajna, jer potvrđuje mišljenje urednika da “budući da su informativne tehnologije tako duboko povezane sa svakim aspektom društva, problem procjene njegova utjecaja leži u tome što je posve zamislivo da će utjecati na sve.” Ova činjenica opravdava ovako, na prvi pogled, raznolike teme. Zato je objavljivanje ove knjige značajno jer su teme navedene u ovoj knjizi otvorile mnoge rasprave među politolozima i medijskim teoretičarima u svijetu te se nadam da će potaknuti na življu raspravu i domaće istraživače ovih područja. Ovaj se naslov našao na našem tržištu 2001. godine, mada je riječ o knjizi koja je izašla 1998. Bez obzira na to, ona je odličan uvod u aktualne rasprave

oko utjecaja novih tehnologija na život naše civilizacije.

Domagoj Bebić

Prikaz

Remzi Lani (ur.)

Exit from Censorship
The Media's Role in the Post Dictatorial
Transitions

Ejta, Tirana, 2001., 110 str.

Uloga medija ne može se promatrati izolirano od političke sfere. Zbornik *Exit from censorship* pruža vrlo jasne i konkretne argumente ovoj tezi. U deset članaka analizira se kompleksan utjecaj politike na medije, ali i medija na politiku u vremenu prije i nakon tranzicije u sljedećim zemljama: Španjolskoj, Portugalu, Poljskoj, Slovačkoj, Albaniji, Bugarskoj, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini te Srbiji. Svi autori ističu značenje medija u tranziciji zbog njihove velike i odgovorne uloge u stvaranju civilnog društva. Međutim, mediji se nalaze u posebnoj situaciji budući da su autoritarne, odnosno totalitarističke vlasti, vrlo vješto zadržavale kontrolu nad novinarstvom čak i nakon tranzicije, čemu je pridonijela pomno osmišljena struktura u medijima. Zato se možda još uvijek može reći kako medijska tranzicija i dalje traje sve dok ne dođe do smjene generacija.

Upoznavanje s povijesnim činjenicama i utjecajem politike na medije, preduvjet je za shvaćanje masovnih medija u sadašnjosti. U tom smislu, zbornik započinje člankom Jeame Guillamet sa Sveučilišta Pompeu Fabra iz Barcelone. Autor opisuje posljedice autoritarne vladavine koje su se mogle vidjeti i nakon pada diktatora Franka u Španjolskoj. Za vrijeme svoje vladavine Franko je kontrolirao cjelokupno novinarstvo iako je 1966. odobrio donošenje *Zakona o medijima* koji je trebao omogućiti veće slobode. Režim je tim zakonom dobio još veće ovlasti, a novine su bile pod kontrolom vlasti. Španjolsko novinarstvo moralo je proći dvije važne promjene: politi-

čku (od Frankove smrti i donošenja Ustava) i ekonomsku (ubrzana privatizacija), ali i tri vrste tranzicije novinarstva: zakonodavnu (djelomično otvaranje autoritarnog režima 1966. godine *Zakonom o medijima*), profesionalnu (primjena modernih standarda), te medijsku koju su novine prošle sredinom sedamdesetih, a televizija sredinom osamdesetih. Nakon 40 godina Španjolci su ponovno mogli čitati novine na katalonskom i baskijskom jeziku. Iako se autor nije značajnije zadržao na tom pitanju, sigurno bi bilo zanimljivo istražiti i koliko su mediji utjecali na jačanje baskijskih i katalonskih pokreta u borbi za neovisnost.

Portugalsko iskustvo posebno je značajno. Nakon 48 godina vladavine tihom je revolucijom u jednoj noći srušen fašizam. Bio je to početak onoga što Huntington naziva trećim valom demokratizacije koji je ujedno označio kraj portugalske diktature. I u Portugalu je diktatura iza sebe ostavila državnu televiziju, radijske postaje i tisak koji je i nakon 1975. bio pod velikim pritiskom političkih stranaka. Autor članka Manuel Anta misli kako je indikativno da je u Portugalu svaki pokušaj stranaka da upravljaju medijem vrlo brzo propao.

Katharina Hadamik s Instituta za novinarstvo u Dortmundu piše o Poljskoj gdje je režim promijenjen konfrontacijom režimske elite i socijalnog pokreta *Solidarnost* koji je cijelo vrijeme oko sebe okupljao i novinare, odnosno pomagao "underground tisak". Oko njega su se okupili novinari koje je režim smijenio zbog političke nepodobnosti. *Solidarnost* je podupirala takve novinare i na taj način potaknula razvoj slobodnog novinarstva koji je slomio monopol informacija. Mediji su, prema Hadamikovoj, ispunili funkciju koja se drži neophodnom za stvaranje i konsolidaciju novog sociopolitičkog sustava.

Medijski sustav bivše Čehoslovačke prikazuje Juraj Vojtek sa Sveučilišta Comenius. Sustav koji je tamo vladao bio je totalitaran, kao u svim komunističkim režimima. Jedna od Staljinovih iluzija bila je da ovu državu odvoji od svijeta, odnosno demokratskih zemalja. Kako bi to izveo, provodio je "čistke" i u novinarskim krugovima. Vojtek iznosi niz primjera kako su se čehoslovački novinari borili protiv totalitarizma i protiv pokušaja vlasti da kontroliira medije. Slobodno novinarstvo započelo je

okupljanjem novinara oko glasila za kulturu. Autor navodi da je Slovačka iz 1998. dobar primjer države u kojoj su novinari utjecali na javno mnijenje u tranziciji. Predstavnici medija pomogli su građanima da se orijentiraju u javnom mnijenju, u kreiranju politike i da pomognu stvaranje civilnog društva. Slovački su novinari specifični i po načinu na koji su pokušali održati neovisnost. Oni su, naime, preuzimali vlasništvo nad tiskovinama, ali su zbog financijskih problema na kraju morali prodati svoje udjele.

Prema Lili Raychevoj, bugarski mediji nisu dorasli ulozi koju su dobili nakon turbulentne 1989. u kojoj je došlo do kompromisne promjene režima. Javnost je od njih očekivala brzu primjenu novih standarda: političkih, legislativnih, ekonomskih, socijalnih i profesionalnih. Politički aspekt odnosio se na decentralizaciju masovnih medija, razvoj pluralizma uz pomoć novih zakona. Ispunjeni su i svi uvjeti za privatizaciju medija, nakon čega su oni preuzeli i snažnu ekonomsku ulogu. Stvaranjem novog tržišta otvoren je pristup inozemnim ulagačima, a privatizacija je izravno pomogla jačanju gospodarstva. Primjer Bugarske znakovit je po potpunoj privatizaciji tiska, što je dovelo do nove vrste monopola. Njemački WAZ, najveći ulagač, bio je prisiljen prodati svoje udjele drugim tvrtkama kako bi izbjegao kaznene procese zbog monopola. Novinari su nakon tranzicije postale ugledne javne osobe, a njihov se utjecaj može mjeriti s utjecajem političara. U Bugarskoj su novinari prošli najveću transformaciju: od glasnogovornika režima postali su pučki tribuni. Unatoč tome, profesionalni su standardi ostali neostvareni. Autor drži kako su novinari postali četvrta vlast koja utječe na socijalne stavove, politička mišljenja i odlučivanje, dok su masovni mediji pomogli da se tranzicija završi što brže, ali i temeljito. Danas mediji u ovoj državi imaju dvije uloge: prenositi protest i glas građana te svojim djelovanjem poticati političke promjene.

Potpuno druga situacija tih je godina bila u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji. Sanja Čosić iz Medijskog centra u Beogradu zastupa mišljenje da je Oktobarskom revolucijom, odnosno prekidom emitiranja Radio Televizije Srbije, završilo desetljeće "bolesnih laži i govora mržnje" režimske propagande u Srbiji.

Formalno je period cenzure završen, ali Srbija se tek mora suočiti sa posljedicama rigorozne politike prema medijima. Predstavljeni su primjeri kako političari novih struktura nastavljaju praksu prethodnika i pokazuju želju da zadrže kontrolu nad medijima. Primjer Srbije dobro je ukazao i na opći trend u svim zemljama koje su prošle tranziciju, a taj je da zakonodavna tijela drže da je dovoljno izraditi dobre zakone i amandmane koji onda u kratkom vremenu trebaju riješiti probleme medija. O tome piše i *Stjepan Malović*, predstavljajući situaciju u Hrvatskoj nakon tranzicije. “Nova vlada spremna je prihvatiti slobodu medija u teoriji, ali u praksi to nije slučaj” (str. 83). Nove demokratske vlade naučene su na stari komunistički sistem kada je uloga medija bila promocija službene politike, tvrdi Malović. Promjena vlasti nije dovoljna. U posttranzicijskim društvima mediji podupiru političke stranke, zauzimaju strane, promoviraju centre moći, ali ne pridonose stvaranju neovisnog novinarstva, “čija je uloga zaštititi demokratske vrijednosti i prakticirati pošteno, ujednačeno i nepristrano novinarstvo” (str. 84). To najbolje opisuje situaciju u svim analiziranim zemljama. Dakle, nakon promjene vlasti redovito se donose novi zakoni, provodi se privatizacija, nameću se novi profesionalni standardi, kopiraju se iskustva sa *zapada*, koja se ne mogu i ne smiju radikalno primjenjivati na zemlje koje upravo izlaze iz tranzicije.

Remzi Lani iz Albanskog medijskog instituta u zborniku je opisao najveći paradoks nezavisnih medija: “slobodno novinarstvo jedno je od najvažnijih dostignuća nastalih demokracija, ali njegov imidž u javnosti uglavnom je negativan.” (str. 59). To prema Laniju ne znači da je javnost umorna od slobodnog novinarstva, ali je jasan signal da ljudi traže mnogo odgovornije novinarstvo. Općenito uzevši, tranzicijsko desetljeće u medijima obilježeno je političkim pritiskom, ekonomskim problemima i kaotičnom medijskom legislativom s jedne, te procvatom novih medija s druge strane. Lani drži da su mediji imali odgovornu ulogu u demokratizaciji na Balkanu, dok su ujedno bili i instrument u rukama nacionalističkih snaga. Autor prilično smjelo iznosi tezu kako su prvaci u zatiranju slobode tiska u regiji bili Miloševićev i Tuđmanov režim, a u tekstu se iznose i dokazi koji podupiru tezu da

je današnje balkansko novinarstvo više produžena ruka politike, nego predstavnik javnosti. Posve je očito i da su u proteklom desetljeću na medije velik utjecaj imali gospodarska situacija, korupcija i politika koja je koristeći legalne načine željela zadržati svoj utjecaj, odnosno navike iz komunizma. Ipak, Lani ne propušta otvoriti i neke od vječnih pitanja profesije. Pojavljuje se i iznimno značajna dilema specifična osobito za novinare s područja bivše Jugoslavije: biti profesionalac ili patriot. Gdje su granice? Nakon značajnih promjena koje su se dogodile uspostavljanjem demokracije, novinarstvo je pred novim velikim izazovom. Taj izazov traži i mnogo napora: jačanje komunikacije među novinarima, kvalitetnije zakonodavstvo, reformu elektroničkih medija, kvalitetniju izobrazbu, projekte *media monitoringa* te jasne etičke kodekse koji će pomoći da novinarstvo vrati svoju vjerodostojnost, zaključuje Remzi Lani.

Ovaj zbornik pruža osnovne temelje za istraživanje medija u spomenutim zemljama i na području Balkana, opisujući najznačajnije probleme s kojima se susreću mediji u posttranzicijskim državama. “Izlaz iz cenzure” uopće nije upitan. Mediji su postigli velik stupanj samostalnosti, slobode i neovisnosti, unatoč stalnom pritisku političara koji, osim što stvaraju zakone o medijima, nastoje ispolitizirati i redakcije. Knjiga će pomoći novinarima da spoznaju značenje aktivne uloge u društvu, da preispitaju svoju djelatnost i pridonosu uspostavljanju civilnog društva, budući da još uvijek “živimo u društvu u kojem se demokracija više shvaća u terminima slobode i prava, a ne kao dužnost i odgovornost” (str. 67).

Igor Kanižaj

Prikaz

Stjepan Malović / Gary W. Selnow

The People, Press, and Politics of Croatia

Praeger, Westport, 2001., 245 str.

Kad je 1997. godine Gary Selnow, profesor komunikologije Državnog sveučilišta u San Francisku, došao na šestomjesečnu Full-brightovu stipendiju na Sveučilište u Zagrebu, doživio je civilizacijski šok. Malo što mu je bilo jasno, a iskreno je bio zaprepašten kad je shvatio da čak dva dana neće moći otvoriti svoju elektroničku poštu. Čovjek koji gotovo sve rješava putem Interneta – od običnih dnevnih kupovina do rezerviranja karata na europskim trajektima – nikako nije mogao shvatiti kako neke hrvatske web stranice nisu informacijski upotrebljive, i da će pouzdanije podatke o polasku vlakova za Budimpeštu dobiti na željezničkom kolodvoru, nego uzaludnim pretraživanjem web stranica. Ubrzo se, međutim, priviknuo se na nove, za njega egzotične, uvjete i počeo otkrivati i najzabačene dijelove Hrvatske, sudjelujući u različitim obrazovnim projektima, organizirajući pritom doniranje američkih računala za učenike i mlade novinare u Hrvatskoj.

Priča o medijima u Hrvatskoj i političkim procesima u nekoliko zadnjih desetljeća doimala se dovoljno atraktivnom da su 1999. godine Gary Selnow i Stjepan Malović odlučili zajedno napisati knjigu. Svu prepisku, dogovore, i izmjenu tekstova obavili su elektroničkim putem. Premda bi bilo, pretpostavljamo, jednostavnije uživo dogovarati zajednički rad, e-mailovi s različitim verzijama poglavlja na relaciji Zagreb – San Francisco, doveli su do konačne verzije knjige *The People, Press, and Politics of Croatia* koja se pojavila u nas sredinom ove godine.

Knjiga se sastoji od pet dijelova u kojima je razrađeno 14 poglavlja. Tome je dodan popis svih novinara poginulih na prostorima svih država bivše Jugoslavije od 1991. do 1996. godine te prijepis govora Državne američke tajnice Madeleine K. Albright upućen pred-

stavnica neovisnih medija u Hrvatskoj. Osnovni vremenski okvir knjige su godine između 1990. i 2000., iako autori obrađuju odnose spram medija u vremenu postojanja bivše SFRJ.

U naslovu knjige koristi se engleski izraz *press* kojim su označeni svi mediji, a ne samo novine. Ipak, doima se da je taj odabrani izraz, umjesto očekivanog *media*, prikladniji u objašnjavanju stanja u tiskanim medijima, a manje u elektroničkim ili pak novim medijima. Naime, Hrvatska je televizija kao najjači medij imala svoju točno definiranu ulogu, bez ikakvog mistificiranja: služiti promicanju ideja, jezika i politike vladajuće stranke. Kad je o radiju riječ, onda vrijedi konstatacija da se početkom 90-ih dogodio pravi procvat velikog broja lokalnih radiopostaja, od kojih većina emitira glazbene programe i lokalne servisne informacije, a proizvodnja informativnog programa prava je rijetkost. Stoga i autori izdvajaju značenje *Radija 101* i ulogu koju je imao u političkim procesima recentne hrvatske povijesti. Novine su većinom, uz nekoliko časnih iznimaka, bile “državno orijentirane”, pa je uloga i onih državnih i onih rijetkih neovisnih u Tuđmanovu desetljeću bila presudna. Novi mediji, pri čemu se podrazumijevaju elektronička izdanja postojećih tiskovina i zasebni *on-line* proizvodi, bili su tek na početku razvitka i nisu imali neku određeniju ulogu na unaprijeđenju demokracije u Hrvatskoj. I na kraju, novine su dominantan medij ove knjige, vjerojatno i stoga što su one dostupnije potrebama sadržajne analize, pa ih autori koriste kao svojevrsno ogledalo zbivanja i kroniku koja je trajno zabilježila medijske anomalije, i Titova režima u bivšoj Jugoslaviji i režima Franje Tuđmana u neovisnoj Hrvatskoj.

Autori nam pokušavaju odgovoriti na pitanje kako su mediji bili uređeni u Titovoj državi i u kojem su se smjeru razvijali u Tuđmanovoj državi, objašnjavajući na razumljiv način temeljne karakteristike vladavine jedne i druge ideologije. Težište je na obilježjima medijske politike ove druge države, dodatno opterećene “stradanjima 250.000 ljudi u kratkom ratu koji je u jednom trenutku brojio više od dva milijuna izbjeglica i prognanika”. Sve te činjenice Malović i Selnow uzimaju u obzir, ali ne odustaju od poštenog prikaza stradanja

novinara i velike štete koje su mediji nanijeli krivim, neprovjerenim, neuravnoteženim obavješćivanjem, i plasmanom “državno korisnih” informacija. Ili još gore: prešućivanjem istine.

The People, Press, and Politics of Croatia ima dvojaku ulogu. S jedne strane, predstavlja značajan prilog izučavanju povijesti novinarstva u Hrvatskoj, jednako kao i na prostorima bivše Jugoslavije, i ujedno može biti prilog za proučavanje medija u konfliktom, tranzicijskom i, napokon, ratnom razdoblju. S druge strane, analiza društvenih mijena i političkih procesa nakon prvih demokratskih izbora, međusobnog utjecaja politike na medije i obrnuto – medija na politiku, knjizi daje obilježja politološke literature.

Opisujući procese u medijima i društvu, autori objašnjavaju simplificirano shvaćanje jednog dijela novinara koji su novinarsku profesiju shvaćali kao službu u korist svoje države, u čemu je sadržan i mogući razlog za promicanje “državotvornog novinarstva”. Dio se hrvatskih novinara “kao prethodnih društveno-političkih radnika izraslih na tekovinama socijalističkog samoupravljanja” i u strahu od medijskih komisija Centralnog komiteta SKH/SKJ, nije snašao u uvjetima višestranačja i formalnih okvira za razvoj slobodnog novinarstva. Većina se od starog cenzora okreće novom – koji samo prividno podržava ideju neovisnosti novina od vlasti. U olovnim vremenima za novinarstvo u Hrvatskoj, autori bilježe i medije, novine uglavnom (*Feral Tribune*, primjerice), koje su odoljele državnim prisilama, plaćajući za to visoku cijenu. I doslovce: kroz visoke odštetne zahtjeve za pretrpljene duševne boli tužitelja, kao malo gdje u svijetu.

Knjiga ima skokovitu tematsku kompoziciju: priča o tajnim službama iz Titova vremena logično se nastavlja na brojne afere prislušivanja u Tuđmanovo doba, da bi se autori ponovno vratili na opis republičkih medijskih divova u svim bivšim republikama SFRJ i shvaćanju medija u totalitarnom sustavu. Čitateljima iz Hrvatske ova će knjiga puna refleksija i komparacija osvježiti ne tako davnu povijest u kojoj su i sami sudjelovali, a stranim studentima ili medijskim stručnjacima koji tek dolaze u Hrvatsku ponudit će niz posve novih detalja, kadšto i nedovoljno poznatih, o načinima kako su se novine radile i kako

su novinari unaprijed znali o čemu smiju pisati, a koja imena s “crnih lista” neće spominjati.

Prvi dio sastoji se od dva poglavlja: prvi opisuje represivnu Tuđmanovu politiku prema pojedinim medijima, a drugo poglavlje obuhvaća pregled zbivanja u Hrvatskoj u predizborno vrijeme 1999., smrt predsjednika Tuđmana i izbore koji su doveli koaliciju na vlast i Stjepana Mesića na mjesto predsjednika Hrvatske. Selnow i Malović analiziraju profile najjačih dnevnih novina, tjednika i elektroničkih medija i načine na koje je tadašnji sustav provodio kontrolu i suptilnu cenzuru. U nizu primjera koji se navode, danas povijesnih, najupečatljiviji je bio građanski neposluš iz studenoga 1996. godine, manifestiran na Trgu bana Josipa Jelačića, povodom oduzimanja koncesije *Radiju 101*. Taj slučaj autori izdvajaju kao uvod u “slobodne, ali nepoštene predsjedničke izbore” 1997. godine, na čelu s apsolutnim vladarom svih manipulacija u vidu državne televizije. Novinarska samocenzura bila je možda jednako jaka kao u godinama “najboljeg socijalizma”, a zadnja godina Tuđmanove vladavine okarakterizirana je medijskim nalazima korumpiranosti aktualne vlasti: od kupovine nogometnih utakmica do prodaje najnakladnijeg dnevnika *Večernjeg lista* neznanim vlasnicima s Djevičanskih otoka. Autori proročanski predviđaju da “ako se nova koalicijska vlada ne pozabavi medijima, ništa bitno se neće promijeniti”. Tako je nekako i bilo! Promjene su se dogodile, ali i danas, gotovo dvije godine poslije, televizija glavinja između svoje javne i državne funkcije. Državna je televizija, dakle, već dvije godine u reformi prema javnoj televiziji. Stanje se u tiskovnim medijima također sporo rješava. Na zahtjev državnog tužiteljstva Hrvatske, nedavno je skinut imunitet zastupnicima u Državnom saboru koji su sudjelovali u poklanjanju dnevnog lista *Slobodna Dalmacija* bivšem neuspješnom medijskom mogulu, Miroslavu Kutli. Malonakladni i ozbiljni dnevnik *Vjesnik*, doživio je formalne promjene, ali je i nadalje u funkciji vladinog glasila kojemu Vlada pokriva gubitke. Nakon obznanjivanja pravih vlasnika i provedene istrage, *Večernji list* je danas u 98 postotnom vlasništvu austrijske Styrie.

Budući da je knjiga završena polovinom 2000. godine, nespretnosti politike koalicijske vlade prema medijima nisu predmetom analize Malovića i Selnowa. Drugi dio knjige međutim opisuje kraće, ali upečatljivo, razdoblje predizbornih aktivnosti i izborne trke osmorice kandidata za predsjednika Hrvatske. Autori ističu da je medijsko praćenje izbora 2000. bilo sasvim drukčije u odnosu na prethodna dva u kojima je sudjelovao predsjednik Tuđman. Tek na trećim predsjedničkim izborima mediji su se oslobodili. Dnevno anketiranje glasača i objavljivanje na naslovnica bili su, rečeno novinarskim žargonom, “šlageri” svakog broja. “Preokret je nastupio kad je 15. siječnja 2001. *Jutarnji list* objavio anketu po kojoj Mešić vodi utrku.” Nekoliko dana poslije, tjednik *Nacional* ide nekoliko koraka dalje i objavljuje da će, u slučaju drugog kruga izbora, Mešić pobijediti Budišu s 50,8 posto glasova. Autori se pitaju koliki je utjecaj medija bio u kreiranju izbornih rezultata, s obzirom na Mešićeve neuspjehe u prethodnim izborima. Izvješćivanjem i praćenjem izbora, mediji su napravili veliki pomak u smislu “da se takvo što nije moglo ni zamisliti u novinama dva mjeseca ranije”. Prateći izbore, mediji su s zajedno s novoizabranim predsjednikom Mešićem, otvorili novo vrijeme za demokratske promjene u Hrvatskoj.

“Povijesni korijeni odnosa demokracije, medija i vlasti” naziv je sljedećeg poglavlja, u kojem autori objašnjavaju temelje slobodnih društava i odnosa spram slobodnih medija. Polazište za objašnjenje otvorenog društva, kompleksnog odnosa vlasti i naroda, vladara i pojedinca, autori nalaze u tumačenju Lockeja, Hobbesa, Milтона i Orwella i u sadržaju znamenitoga Prvog amandmana. Zaključujući raspravu autori pišu da “slobodno izražavanje nije proizvod slobodnog društva već je slobodno izražavanje sam temelj slobodnog društva”.

Četvrti i peti dio donose povijesni pregled odnosa vlasti, društva i medija u vrijeme Titove vladavine. Tekst zahvaća sve bitnije faze socijalizma, prisjećajući se nekih planetarno poznatih šala na račun Titove besmrtnosti i autoritarnosti. Na zanimljiv i jasan način – osobito za strance – autori daju prikaz obilježja “jugoslavenskog mekog komunizma”, “dvostrukog građanskog morala između jav-

nog i privatnog”, objašnjenja sintagmi “bratstvo i jedinstvo” i “I poslije Tita – Tito”. U okviru tih određenja poseban prostor pripada mjestu i ulozi novinara kao “društveno-političkog radnika” i posljedicama s kojima su se sučeljavali neposlušni novinari ako nisu poštovali “partijsku liniju”.

Analiza slučaja pod naslovom “Četrdeset jedan dan koji je promijenio zemlju” pokazuje kako su mediji pratili zadnje Tuđmanove dane. Pažljivim analitičkim prikazom Malović i Selnow bilježe pisanje i reakcije vodećih hrvatskih dnevnika i tjednika tijekom 41 dana, i pokazuju kako su novinari, osobito neovisnih medija, unatoč svim skrivanjima i lažima državnih dužnosnika, otkrili pravo stanje predsjednikova zdravstvenog stanja, naglašujući da je tjednik *Nacional* bio ispred svih novina, raspolažući vjerodostojnim izvorima za sve pretpostavke.

Analizirajući stanje u medijima početkom 1990. od raspisivanja izbora do konstituiranja nove vlasti, autori označuju “kratkim i blistavim trenutkom slobodnih medija u Hrvatskoj”. U tom slobodno lebdećem vremenu kad su partijski radnici digli ruke od medija, a pobjednici se još nisu utvrdili u vlasti, novinari su uživali: protokol izlazi iz mode, a vrijednost događaja – neovisno kojoj političkoj strani više odgovara – postaje jedinim mjerilom medijske prezentacije. Sloboda medija je, suglasni su autori, nakratko zablistala na hrvatskom medijskom nebu, jer istovremenim preuzimanjem vlasti – stranka koja je u demokratskim izborima pobijedila – počistila je sve nepodobne i stvorila novu posvećenu kastu novinara. Procesi privatizacije po “Markovićevu modelu” zaustavljeni su, a rad u medijima oslanja se na novu generaciju podobnih novinara ili “društveno-političkih radnika” koji nedugo nakon toga postaju i ratni izvjestitelji.

U devetom poglavlju, ulozi medija u “hrvatsko-srpskom ratu”, Malović i Selnow posvećuju iznimnu pozornost, koristeći različite izvore o iskustvima stranih ratnih izvjestitelja iz Hrvatske i navodeći primjere narušavanja etičkih načela i nesnalaženja hrvatskih novinara u ratnom izvješćivanju. Vrh ledene sante izvjestiteljskih pogrešaka mogao bi se sažeti u izjavi jedne hrvatske novinarke: “Lagala bih za Hrvatsku ako treba!”.

Zanimljivo je da je ovo jedina knjiga u kojoj je objavljen kompletan popis svih poginulih novinara na prostoru bivše Jugoslavije od 1990. – 1996. godine, neovisno o njihovoj narodnosti ili mediju za koji su radili. U Hrvatskoj je dosad bilo uobičajeno da se ne spominju imena novinara poginulih na okupiranim područjima (srpska krajina) jer nisu izvješćivali za hrvatske medije. Ovom se knjigom ta nepravda ispravlja.

Knjiga je već privukla značajnu pozornost sveučilišne javnosti, uglavnom izvan Hrvatske, sudimo li prema izlistanim web stranicama američkih i europskih sveučilišnih biblioteka koji su knjigu uvrstili u svoje korisničke kataloge namijenjene studentima i medijskim analitičarima tranzicijskih zemalja.

Gordana Vilović

Prikaz

Božidar Novak

Krizno komuniciranje i upravljanje opasnostima

Binoza press, Zagreb, 2001., 234 str.

Krizno komuniciranje i upravljanje opasnostima hrvatski je prijevod knjige koja se izvorno pojavila na slovenskom jeziku. To je jedno od rijetkih izdanja s područja odnosa s javnošću koje se posljednjih godina pojavilo na oskudnom hrvatskom knjižarskom tržištu. Autor knjige Božidar Novak trenutačno je predavač na *London School of Public Relations*. Pripada mlađoj generaciji stručnjaka za odnose s javnošću i ima veliko iskustvo u praksi. U ovom se djelu bavi problemima koje u komuniciranju s javnošću imaju poduzeća, institucije i pojedinci u kriznim situacijama, tj. onda kad redovito funkcioniranje subjekta ulazi u zonu rizika. U osnovi, Novak teoretski i praktično objašnjava kako se trebaju ponašati gospodarski, politički i drugi javni subjekti u vrijeme ugroženosti kako bi prebrodili krizu i iz nje izvukli maksimalnu korist (zadržali dobar *image* ili eventualno čak povećali ugled, zadr-

žali ili ostvarili još veću dobit i sl.). Mogućnost izvlačenja koristi autoru je posebno bitna, budući da su krizne situacije također i prilika za poboljšanje činjeničnog stanja i odnosa.

Knjiga ima jedanaest sadržajno zaokruženih poglavlja. Na početku je predstavljen pojam “percepcijskog” poduzeća koji označava zadnji razvojni stupanj usmjerenosti neke tvrtke. Temelji se na činjenici da je za tvrtku postizanje velikog ugleda i dobrog glasa u javnosti mnogo bitnije od dobiti (u vrijeme velikog utjecaja medija i javnosti uopće upravo se to pokazuje kao najisplativija dugoročna investicija). Od drugog do petog poglavlja Novak razrađuje pojam krize, njegove tipove, mogućnosti rješavanja konflikta te savladavanje temeljnih komunikacijskih vještina. Ugled tvrtke ili institucije definira se kao strateško bogatstvo organizacije, a uništavanje ugleda nekog subjekta dovodi se u vezu s krizom te se drži većim gubitkom od onoga financijskog. Usto se jasno definiraju i pojmovi identiteta (kojeg osmišljava i realizira sam subjekt) i *imagea* (koji je u biti slika tog subjekta u javnosti i apsolutno je podložan javnom mišljenju).

Novak je iskoristio šesto poglavlje kako bi pojasnio načine komuniciranja u kriznim okolnostima unutar poduzeća ili institucije. Krizno komuniciranje obuhvaća planiranje komuniciranja prije krize, komunikaciju tijekom krize i komunikaciju nakon završetka krize. Teorijski je okvir dopunjen i praktičnim primjerima koji se daju u sedmom poglavlju u obliku “Kriznog priručnika”. U ovom se priručniku razrađuju sva pitanja vezana za krizne okolnosti u obliku kontrolnih lista o kojima subjekt mora voditi računa prije, za vrijeme i nakon krize.

Iako to nije predmetom knjige, u osmom poglavlju nalazimo općeprihvaćene etičke kodekse vezane uz djelovanje odnosa s javnošću. U preostalim poglavljima čitatelji uglavnom mogu pronaći mnoštvo informacija vezanih uz funkcioniranje sve popularnijeg *PR-a* (engleski termin *Public Relations* toliko je uvriježen u hrvatskom jeziku da ga sve češće u literaturi susrećemo umjesto domaćeg termina “odnosi s javnošću”).

Knjiga *Krizno komuniciranje i upravljanje opasnostima* osobito je dobila na aktualnosti tragičnim zbivanjima u Sjedinjenim Američkim Državama nakon kojih su mnogobrojni gospodarski i politički subjekti bili primorani primijeniti nove oblike komuniciranja kako bi sačuvale ugled i poziciju na tržištu. Ovaj bi primjer mogao pokazati da se svaka krizna situacija događa u jedinstvenim okolnostima i da nikakvi naputci ne mogu biti recept kako riješiti krizu, tj. kako istodobno nadoknaditi materijalne gubitke, zadržati ugled u javnosti i prilagoditi se novoj političkoj situaciji. Novak se, po svemu sudeći, ne bi složio s tim. On, naime, tvrdi da postoje pravilnosti na osnovi kojih donosi temeljna načela rješavanja krize koja su u većini slučajeva gotovo slična za najveći dio kriza.

Za naše prilike *Krizno komuniciranje i upravljanje opasnostima* predstavlja bitan pomak jer se radi o djelu koje je usko specijalizirano na jedno od područja te grane komunikologije. Teoretičari komunikološke znanosti autoru bi jedino mogli zamjeriti na pretjeranom marketinškom pristupu čitateljima (samopromocija putem pretjeranog broja prigodnih recenzija i pohvala izdanju). Međutim, knjiga svojim sadržajem dolazi u pravo vrijeme i uistinu može poslužiti kao praktičan priručnik za krizno komuniciranje, ali i poticaj ukupnom razvoju odnosa s javnošću u Hrvatskoj.

Božo Skoko

Prikaz

Essex Summer School: Discourse Theory Analysis

7. srpnja – 17. kolovoza 2001.

Već sama tradicija – 34 godine održavanja – govori u prilog iznimno kvalitetnom i raznolikom programu koji se nudi polaznicima ljetne škole na Department of Government na University of Essex u Colchesteru nedaleko od Londona. Tijekom ovog ljeta bilo je više od 500 polaznika iz svih dijelova svijeta. Puni naziv ljetne škole je *Essex Summer School in Social Science Data Analysis and Collection*, a

namijenjena je ponajprije poslijediplomcima, znanstvenom pomlatku, te stručnjacima pri različitim vladinim i nevladinim organizacijama, koji se bave istraživanjem na području sociologije, ekonomije, politologije i psihologije.

Program *Essex Summer School* (ESS-a) ima dva različita pristupa – empirijski i teorijski, s tim da empirijski dio čini glavninu ESS-ova programa. No, brojčani podatci u korist empirijskog segmenta ESS-a zapravo su podatci u korist tradicionalno favoriziranog segmenta na University of Essex. Naime, teorijski je segment ESS-a nazvan *Discourse Theory Analysis* zaživio tek prije nekoliko godina. Empirijski segment ESS-a tvore dva stupa: *Survey Design and Analysis*, te *Econometric Analysis*. U oba se slučaja radi o vrlo sustavnom, iscrpnom i specijaliziranom programu vezanom uz načine kreiranja i odabiranja istraživačkih metoda, te prikupljanja i analize empirijski prikupljenih podataka. U tečaj ulaze kursevi poput *Survey Research Methods*, *Survey Analysis*, *Multivariate, Dimensional, Multilevel Analysis*, *Qualitative Interviewing and Focus Groups*, *Analysis of Textual Data*, *Social Network Analysis*, *Theory of Regression*, *Game Theory and Social Science*, te mnogi drugi. Valja istaknuti da ne postoji neko bitno razgraničenje unutar empirijskog segmenta ESS-a, pa čak niti između empirijskog i teorijskog segmenta, tj. polaznici sami, bez ograničenja, izabiru kurseve na kojima će sudjelovati.

Discourse Theory Analysis (DTA) je program s koncepcijom “slagalice”. Naime, od početnog uvodnog pozicioniranja epistemologije i filozofije znanosti unutar polja suvremenih društvenih znanosti, program se razvija tako što se polaznici upoznaju s kritičkom teorijom, dekonstrukcijom, poststrukturalizmom, psihoanalizom, postmarksizmom, te analizom diskursa. S vremenom program postaje sve kompleksniji i iscrpniji da bi u posljednjem tjednu zaokružio u cjelovitu priču poput slagalice.

Central Problems in the Philosophy of Science and Social Science naziv je kursa koji se održavao prvog tjedna unutar DTA programa, a vodio ga je Mark Devenny s University of Brighton. Naime, radi se o upoznavanju s ključnim problemima filozofije znanosti kao što su: demarkacijski kriterij između znanosti i

ne-znanosti, problem indukcije, falsifikacionizam, logika otkrića i logika verifikacije, nesumjerljivost paradigmi, hermeneutički obrat, post-strukturalizam i postmodernizam. Iz iscrpne literature potrebno je izdvojiti autore kao što su Popper, Kuhn, Feyerabend, Taylor, Habermas i Foucault jer im je dana najveća pozornost. Zadaća je ovog kursa bila prikazati zaključke do kojih su u svojim epistemološkim i filozofskim istraživanjima došli navedeni autori. Radi se o prikazu Popperove metodologije, Kuhnovom kritikom Poppera, Feyerabendovom “anarhističkom” metodologijom kao odgovorom, Taylorovim hermeneutičkim obratom kao nemogućnosti pronalaženja neutralne pozicije, Habermasovim pokušajem spašavanja prosvjetiteljskog projekta kroz koncepciju komunikativne racionalnosti, te, konačno, Foucaultovim “razotkrivanjem” prosvjetiteljskog projekta kao opresivnog s obzirom na polimorfne mreže moći dominacije nad subjektom i njegovim tijelom kroz procese normalizacije i standardizacije.

Introduction to Discourse Theory kurs je koji se održava drugog tjedna unutar DTA programa. Zadaća ovog kursa bila je upoznavanje i definiranje *teorije diskursa*, a u tome je glavni oslonac bio na autorima kao što su Ernesto Laclau, Chantal Mouffe i Slavoj Žižek. Teorija diskursa je *teorija značenja*, tj. ona proučava kako se određeno značenje konstruira, oblikuje i preoblikuje političkim borbama. Ovdje je potrebno razgraničiti tri ključna pojma, a to su: *diskurzivno*, *diskurs* i *analiza diskursa*. *Diskurzivno* označava kategoriju prema kojoj značenje svih “objekata” ovisi o društveno konstruiranom sustavu pravila i značajnih razlika, odnosno iskustvo je konstituirano kao polje mogućih značenja. Tako npr. šuma za nekoga može biti objekt ljepote, za drugoga prepreka izgradnji autoceste, za trećega jedinstveni ekosustav, itd., tj. ovisno o kutu promatranja. *Diskurs* tada predstavlja povijesno specifični sustav značenja koji formira specifične identitete subjekata i objekata. On je bitno *politički* s obzirom na to da je u njegovu formiranje uključeno konstruiranje antagonizama. Posljedično, dolazi do povlačenja granica između onih “unutra” (*insiders*) i onih “izvan” diskursa (*outsiders*) koji se još nazivaju i “konstitutivno vanjskim” (*constitutive outside*). Naime, to “konstitutivno vanjsko”

upravo je i odgovorno za formiranje određenog identiteta. Drugim riječima, za formiranje identiteta (A) potrebno je, prema Žižeku, imati negaciju tog identiteta (anti-A) prije samog konstruiranja društvenog antagonizma. Otud su diskursi kontingentne i povijesne konstrukcije koje su uvijek osjetljive na one političke snage koje su isključene iz njihova stvaranja i njihove kontrole. *Analiza diskursa* tako obuhvaća proces u kojem se analiziraju ti specifični sustavi značenja, tj. *diskursi*, putem širokog spektra lingvističkih i nelingvističkih metoda (govorâ, manifestâ, povijesnih događaja, politikâ, idejâ i sl.).

Nakon upoznavanja s teorijom diskursa, u trećem je tjednu naglasak stavljen na psihoanalitički pristup – *Discourse Analysis and Psychoanalytic Theory* uz Jasona Glynosa kao predavača s University of Essex. Autori poput Saussurea, Barthesa, Laclaua, Lacana i Žižeka bili su predmetom predavanja. Razmatrana je uloga i analiza jezika. Saussure analizom jezika dolazi do zaključka da je *znak* (*sign*), koji se dijeli na *označeno* (*signified*) (koncept, npr. “▲”) i *označitelja* (*signifier*) (*sound image*, odnosno zvuk/slika koji nastaju pri izgovoru riječi, npr. “trokut”) osnovna jedinica jezika, ali isto tako da je veza između označitelja i označenog uvijek arbitrarna. Fonemi dobivaju svoje značenje kroz mrežu međuodnosa (suprotnosti, razlikovanja) među zvukovima, a ne pukom “fizičkom prirodom” danog zvuka. *Strukturalizam*, začet Saussureovom lingvistikom, drži da fenomeni koji se zbivaju u ljudskom životu nisu shvatljivi ako se ne razmotre u njihovim međuodnosima. Ti međuodnosi tvore *strukture* za čije je objašnjavanje potrebno zaviriti dublje, “pod kožu” određenog fenomena. U tom se smislu iz Lacanove reinterpretacije Freuda zaključuje da jezik postaje očitovanje struktura iz podsvijesti. Konkreno Lacan, na primjeru djeteta koje prolazi proces odrastanja ulazeći u mrežu lingvističkih i društvenih odnosa, zaključuje da traumatični trenutak kad ono mora odustati od svoje narcističke zaokupljenosti majkom postaje ključnim u “otvaranju” svijeta nezasićenih želja/fantazija. Pozivajući se na Lacana, Žižek uvodi pojam *jouissance* (satisfakcija, užitak) koji postojanje određenih simptoma izvodi iz toga što od njih imamo podsvjesni užitak, tj. cilj fantazije nije ispunjavanje naše želje, nego

njezino održavanje i, na taj način, “hranjenje”. Tri su tipa struktura prema Žižeku: *psihotično*, *neurotično* i *perverzno*. Tako psihotik kroz svoj *jouissance* “drugog” doživljava invazivno, neurotik kao “kradljivca” (histerija, fobija), dok perverznan kao objekt (vaojerizam, mazohizam, sadizam). U Žižekovoj analizi rata na području bivše Jugoslavije ovaj postupak daje posebno zanimljive rezultate. Hrvati su Srbe doživljavali kao “kradljivce” hrvatskog užitka, odnosno kao one koji su željni uništenja hrvatske nacionalne “fantazije”, dok su Bošnjaci, koji nisu posjedovali takav tip fantazije, isto doživljeli ponajprije kao napad na svoju religijsku i seksualnu fantaziju.

Nakon teorijskog *backgrounda*, četvrtog tjedna nastojalo se pokazati koje su mogućnosti primjene navedenog teorijskog pristupa. *Applying Discourse Theory* bio je naziv predavanja Davida Howartha, jednog od najboljih predavača na *University of Essex* i voditelja poslijediplomskog studija iz političke teorije. Cilj je bio još jednom upozoriti na metode kojima se analiziraju diskursi koje su razvili Foucault, Derrida, Wittgenstein, Laclau i Mouffe. Po njemu, Foucault je svojom problematizacijom arheologije znanja i genealogije moći nastojao pokazati na koji se način

znanje i određeno značenje formira unutar diskursa, kao i ulogu koju u svemu ima tzv. *biomoć*, tj. moć koja je okrenuta discipliniranju tijela. S druge strane, metoda dekonstrukcije Jacquesa Derride ističe kako ne postoji ništa izvan tekstualnosti, tj. nema nečeg takvog kao što je teorijski metajezik. Strategija je upozoriti na aporeme unutar teksta. Isto tako, jedna je od njegovih analiza bila vezana uz pojam hegemonije koju izvode Laclau i Mouffe. Antagonizmi, pa prema tome i diskursi nastaju “logikom jednakih vrijednosti” (*logic of equivalence*), tj. kada se antagonizmi nađu “lanca” određenih zajedničkih vrijednosti koje isključuju one “druge”. Pobjedom jednog takvog “lanca” nastaje hegemonijski diskurs. Što se tiče tzv. *case study* pristupa, tijekom predavanja dotakao se problem apartheida, tatcherizma, nacionalističkih i etničkih diskursa na području bivše Jugoslavije, te suvremenog diskursa o orijentalizmu.

Zaključno, ljetna škola na *University of Essex* pokazuje kako je sigurno jedna od najuglednijih s područja društvenih znanosti. Ozbiljan pristup problemima, bogata popratna literatura, te kompleksnost u rješavanju suvremenih empirijskih i teorijskih pitanja, najbolja su preporuka budućim polaznicima ovog programa.

Hrvoje Cvijanović